

TÖRÖK ÁDÁM

A mezőny és tükörképei

Megjegyzések a magyar felsőoktatási rangsorok hasznáról és korlátairól

A magyar felsőoktatásban egyre nyilvánvalóbb verseny folyik az erőforrásokért és a hallgatókért. Az egyes intézmények versenypozícióiról azonban nem alakult ki megbízható kép. Ezt felismerve, a külföldön már elterjedt felsőoktatási rangsorok mintájára a 2000-es évek közepétől Magyarországon is megjelent a felsőoktatási rangsor-készítési „iparág”. Az elkészült rangsorok módszertana egyelőre távol áll a nemzetközi gyakorlattól, és az eredmények sem mindig meggyőzők. A magyar felsőoktatási rangsorkészítés módszereinek áttekintése több érdekes kérdést vet föl a verseny elemzésének lehetőségeivel kapcsolatban is. A fejlesztés fő irányának a felsőoktatás átalakításával párhuzamosan a rangsorkészítés és az akkreditáció szerves összekapcsolását tekinthetjük.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I12, M21, P52.

A felsőoktatás teljesítményét nehéz a többi szektorban szokásos gazdasági kifejezésekkel leírni. Ennek talán az a fő oka, hogy itt a kibocsátás lényegében nem összegezhető, s a Pareto-optimalitás feltételeinek hiányában a sikermércék sem egyértelműek. Ha ugyanis két iparvállalat ugyanabban a szektorban ugyanolyan terméket állít elő ugyanabban a mennyiségben, és az első cég ezt a másodiknál alacsonyabb költséggel tudja megtenni, akkor az első cég nyilvánvaló módon hatékonyabb a másodiknál.

Tételezzünk föl most két egyetemet, amely csak ugyanazon a tudományterületen oktat, és az első egyetem olcsóbban „állít elő” ugyanannyi diplomást, mint a második. Egyáltalán nem biztos, hogy ezt a „gazdaságosabb” termelést egyúttal sikeresebbnek vagy jobbnak tekinthetjük, sőt az sem, hogy ennél térülnek meg jobban a befektetett állami vagy magánforrások. Ebben az esetben valójában a „vonósnegyes-paradoxon”¹ egy talá-

* Ez a tanulmány egy hosszabb ideje tartó kutatás része az MTA–PE–BME Regionális Innovációs és Fejlesztési Hálózati Kutatócsoportban, amelynek egy kezdeti szakaszát az OTKA is támogatta. A korábbi eredményeket a *Török* [2006a] cikk foglalta össze a nemzetközi rangsorok elemzésével, a jelenlegi kutatási fázisból pedig egy rövidebb változat az *Educatio* folyóiratban áll megjelenés előtt. A szerző köszöni *Csuka Gyöngyi* és *Schwartz Kitti* segítségét, illetve egy ismeretlen lektor igen hasznos tanácsait, de a hibáért csakis ő felelős.

¹ A paradoxon a hatékonyságmérés és -értelmezés korlátait ábrázolja. Lényege a következő: egy vonósnegyes a t -edik évben elkészíti Beethoven egyik vonósnegyesének cd-felvételét, a mű ebben az előadásban 40 percig tart, a lemezkiadó bevétele pedig 100 ezer dollár a felvételtől. Ugyanazt a darabot ugyanaz a vonósnegyes ismét lemezre veszi a $(t + 5)$ -dik évben. Az előadási időtartam ekkor csak 37 perc, de a bevétel ugyanaz. A paradoxon: jelent-e hatékonyságnövelést a rövidebb időtartamú felvétellel elért ugyanakkora bevétel 1. művészi, 2. közgazdasági értelemben? Az első kérdésre a válasz nyilvánvalóan nem, a másodikra

Török Ádám, Veszprémi Egyetem, BME, MTA–BDF Regionális Fejlesztési és Mikrointegrációs Kutatócsoport és CEU.

ló példáját látjuk. A következtetés pedig ismét az, hogy a nem pontosan számszerűsíthető (*intangible*) javakat és szolgáltatásokat létrehozó szektorokban, közöttük a felsőoktatásban, különös gondossággal és óvatossággal kell bánni bármiféle, mégoly egyszerűnek látszó siker- és teljesítménymércével is.

A vállalatok értékelésének és versenyképességi rangsorolásának szemléleti és technikai elemei tehát a felsőoktatás intézményeire csak korlátozottan alkalmazhatók, de az egyetemek és főiskolák összehasonlítási módszertanának fejlesztésében bőven fel lehetne használni a vállalatértékelési tanulságokat. Másfajta értékelést kíván ugyanis a vállalatok rangsorolása a befektetők, és megint mást a termékeik iránt érdeklődő vásárlók számára.

A magyar felsőoktatásban egyre inkább erős minőségi és gazdaságossági/megtérülési követelményeket próbálnak érvényesíteni. Ezt a törekvést üdvözölni kell, de érdemes tisztázni megvalósulásának feltételeit is. Piaci teljesítményről csak ott indokolt beszélni, ahol van működő piac, s a versenypozíciókkal kapcsolatos igények hangoztatásához is szükséges, hogy legyen működő verseny.² Ha ezek a követelmények valóban teljesülnek, akkor van értelme arról beszélni, hogy az adott piacon (például a magyarországi felsőoktatás piacán) ki a jobb kinél, s ki érdemel több forrást vagy egyéb lehetőséget másoknál.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a felsőoktatás különösen hosszú „technológiai ciklusú” iparág, azaz adott időpontban mért teljesítmények gyakran több évvel korábbi befektetések vagy erőfeszítések eredményei.³ Persze ezt a módszertani problémát látszólag meg lehet kerülni úgy, hogy nem is mérnek teljesítményeket. Ez a leegyszerűsítés azonban nagyon erősen input-szemléletűvé, s így egyoldalúvá teszi a felsőoktatási rangsorokat, amint erre majd magyar példákat látunk.

A felsőoktatási intézmények nemzetközi rangsorolása a 2000-es évek eleje óta divat (a nemzetközi felsőoktatási rangsorkészítés szakirodalmáról lásd *Török [2006a]*), de tisztázott és széles körben elfogadott módszertani háttér nélkül. Az amerikai felsőoktatási rendszer világhétszöge általánosan elfogadott tény, de ennek számszerű bizonyítását még nem végezték el módszertanilag megnyugtató módon. Pedig az elmúlt években megszáporodtak az egyetemi rangsorok, és készítésükre egész „háziipari szektor” alakult ki (*Thursby [2000]* 383. o.). Ma már a rangsorkészítés valóságos iparág: szereplői részben elméleti közgazdászok, nagyobb arányban pedig üzleti elemző cégek és politikai vagy gazdasági folyóiratok.

A nemzetközi rangsorok között egyébként nagy súllyal szerepel az üzleti és gazdaságtudományi jellegű képzések összehasonlítása, és ez az aránytoltódás némileg Magyarországon is megfigyelhető. Ennek egyik fő oka az ilyen képzések tartós népszerűsége, általában tömeges jellege. Egy másik ok, hogy a gazdasági képzések többsége gyakorlati jellegű, és a végzettség versenyszerű követelmények szerint hasznosítható a munkaerőpiacon. A harmadik ok pedig, hogy (kivált az üzleti képzések esetén) a befektetés és az eredmény viszonya aránylag hamar megmutatkozik a dipomaszerzés utáni gyors jövedelemnövekedésben, s ennek mértékét össze lehet hasonlítani a különböző egyetemek és főiskolák között.

viszont valószínűleg igen. A baj azonban az, hogy ha a kétféle hatékonysági szemlélet között kell összefüggésnek lennie, akkor valamelyik válasz helytelen. A paradoxon lényege pedig így az, hogy a piac az adott esetben nem tudta értékelni a művészi minőséget, azaz a termékdifferenciálódás nem járt a keresleti oldal információs helyzetének javulásával.

² Ezt a piacelméleti szakirodalom angolul *workable competition*-nak nevezi, és precíz feltételrendszerhez köti. Ennek egyik elterjedt formáját „Sosnick-kritériumrendszernek” nevezik, s a verseny strukturális, magatartási és teljesítményi előfeltételeit foglalják össze benne (*Sosnick [1958]*).

³ Ennek az összefüggésnek a hangsúlyozását a cikk névtelenségben maradt lektora külön és teljesen indokoltan javasolta.

A felsőoktatási rangsorolási iparág gyakorlati jelentőségét az a körülmény adja, hogy a rangsorok széles körű közzététele valószínűleg befolyásolja az egyetemi/főiskolai jelentkezéseket, miközben a jelentkezési statisztikák maguk is alakítják a rangsorokat.⁴ A rangsorkészítés ezért (oktatás)politikai jelentőséget is kap. Sokan hivatkoznak a rangsorokra anélkül, hogy tisztában lennének készítésük és értelmezésük módszertani problémáival.

Először a felsőoktatási rangsorkészítés néhány elméleti és módszertani problémáját foglaljuk össze, majd a magyar rangsorokat elemezzük. Végül összefoglalásképpen az oktatáspolitikára, ezen belül különösen az értékelési és minőségbiztosítási rendszer számára fogalmazzunk meg tanulságokat.

A felsőoktatási rangsorok módszertana

A felsőoktatási rangsorkészítés arra a közgazdasági jellegű, ám kicsit leegyszerűsítő alapfeltevésre épül, hogy az egyetemek versenyeznek egymással a minőségi hallgatókért és oktatókért, illetve a forrásokért és a piaci részesedésért. A rangsorok készítői szintén versenyben állnak egymással az olvasókért (ha az adott rangsort a sajtó közli), vagy éppen saját kutatóhelyük népszerűsítése a céljuk (az egyetemi vagy kutatóintézeti műhelyek által készített rangsoroknál). Ebben a tanulmányban tehát – piacelméleti (*Industrial Organisation*) értelemben – kétféle „iparágot” (*industry*, amely az angolszász szóhasználatban inkább szektort jelent) vizsgálunk. Az egyik szektor a felsőoktatás, ahol az egyetemek és a főiskolák a kínálati oldal szereplői, a keresleti oldalon pedig a jövőben és a jelenlegi hallgatók állnak. A második iparágban (ez a rangsorkészítés) az egyetemek és a főiskolák hallgatóikkal együtt már a keresleti oldalt alkotják, a kínálatot pedig a fentiekben említett kutatóhelyek és sajtópiaci szereplők nyújtják.

A két iparág sajátos módon kapcsolódik össze: első látásra ez egy egyszerű vertikális (*upstream-downstream*) munkamegosztási szerkezet, ahol a rangsorkészítők a felsőoktatástól kapott anyagból dolgoznak. Ugyanakkor mintegy „háttal állnak” egymásnak, hiszen az egyik piac mindkét oldali szereplői a másik piacon már egy oldalon szerepelnek. Ott mindketten a minél tisztább és korrektebb piaci helyzetképben érdekeltek. Kérdés, megkapják-e ezt a rangsorkészítőktől.

Elméleti értelemben nem egyszerű, sőt más szektorokban nem is megszokott formájú verseny az, amelyet a rangsorok ábrázolni és értékelni kívánnak, mert a felsőoktatásban szokatlanul erőteljes a termékek (itt persze: szolgáltatások) differenciáltsága, ami pedig a monopolista verseny egyik jellegzetessége. Még nem vizsgálták meg, de hamarosan szükség lesz rá, hogy piacelméleti értelemben milyen különbségek vannak a különféle intézmények azonos néven (azonos szakon vagy szakirányon) kibocsátott diplomái között. Ezek ugyanis egyaránt lehetnek egymással versenyző és egymást helyettesítő termékek. Leegyszerűsítve mondhatjuk azt, hogy versenyző termékek a felsőoktatásba való felvétel előtt, de helyettesítő termékek akkor, amikor a diploma felhasználásával kíván elhelyezkedni valaki a munkaerőpiacon.

A keresleti oldal – a hallgatók és a munkáltatók – pontos viselkedése ugyancsak feltárásra vár. Egyelőre nem tudjuk, hogy melyik típusú hallgató kíván a pénzéért tudást, melyik alapos tudást, melyik bármilyen minőségű diplomát, s melyik valóban jó munkapiaci értékű oklevelet. A felsőoktatási piac gyors változásai miatt az sem egyértelmű,

⁴ Erről az amerikai üzleti iskolákkal kapcsolatban lásd *Khurana* [2007] (elsősorban a 8. fejezet). A hivatkozott fontos forrásra a cikk lektora hívta fel a szerző figyelmét.

hogy valóban a legalaposabb és legszakszerűbb képzés áll-e az éppen legértékesebbnek tekintett diploma mögött az egyes szakokon.

A felsőoktatási intézmények eredetileg, még a késő középkorban *általános* képzést nyújtottak. Ezt földrajzi és tartalmi értelemben is *általános* igénnyel (*universitas*) tették, de a nemzeti nyelvek és képzési igények előtérbe kerülésével – körülbelül a 19. századtól – a felsőoktatás nemzeti rendszerei és piaci mindinkább szegmentálódtak.

Integrációjuk informális és formális értelemben egyaránt a 20. század utolsó évtizedeiben kezdődött meg. Az informális integráció az angolszász típusú és angol nyelvű képzések nemzetközi elterjedésével kezdődött (először az üzleti képzésben), a formális integráció⁵ kiemelkedő, bár nem mindenki által örömmel fogadott példája pedig Európában a bolognai folyamat.⁶

Egy korábbi cikkben (*Török* [2006a]) igyekeztünk bebizonyítani, hogy a felsőoktatás globális integrációja mögött egyelőre nem áll – s egyhamar nem is állhat – egységes mérrendszer. Sem ennek egyszerűbb formái, a felsőoktatási rangsorok, sem pedig egy nemzetközileg széles körben elfogadható globális akkreditációs rendszer szakmailag elfogadható feltételei egyelőre nem alakultak ki, és ez jó ideig nem is várható. A felsőoktatással szemben sokféle eredményességi követelményt lehet felállítani. Ezek rendező elve hiányozni fog mindaddig, ameddig nem válik egyértelművé, hogy mit vár a felsőoktatástól a társadalom, a gazdaság és ezen belül a piac ott, ahol a felsőoktatási teljesítmények megítélését elsősorban a verseny spontán folyamataira bízják.

A verseny egységes mércéjéhez a piaci szereplők számára egységes versenyfeltételek kellenének. Az egyetemek fő terméke a szakképzett munkaerő, a nemzeti munkaerőpiacok globális összekapcsolódása azonban egyre inkább arra kényszeríti őket, hogy a piaci versenyhez hasonló körülmények között szerezzék meg erőforrásaikat és nyersanyagukat, a képzést igénylő hallgatót (aki, piacelméleti értelemben meglehetősen szokatlan módon, egyúttal a keresleti oldalt is jelenti).

A felsőoktatásban ritka a komolyabb torzítások nélküli verseny. Az egyik legkomolyabb versenytorzító hatás a tulajdonosi háttér és struktúrák eltéréseiből ered. Számos országban állami felsőoktatási rendszerek működnek a magánintézményekkel párhuzamosan – vagy akár kizárólagos szerepben. Ennek versenytorzító hatása akkor is igaz, ha a felsőoktatás állami irányítási és támogatási rendszere az 1980-as évek óta nagyban megváltozott a legtöbb országban, a magánegyetemek jelentős része pedig mindinkább vállalkozói jelleget öltött (*Polónyi–Szilágyi* [2008]).

Az egyetemi rangsoroknak fontos szerepük lehet abban, hogy alátámasszák a felsőoktatási szolgáltatások kínálati és keresleti oldalán hozott kormányzati, vállalati, illetve családi döntéseket. A kínálati oldalon fontos döntés például, hogy mely egyetemek juszanak több pénzhez, illetve hogy a kiemelkedő oktatók mely egyetemeket válasszák további karrierjük színhelyéül. Fontos keresleti oldali döntés, hogy mely hallgatók iratkoznak be adott egyetemre, és a munkaadók mely egyetemek végzőseit alkalmazzák szívesebben.

Az egyetemek teljesítménye még viszonylag könnyen mérhető, versenyképességi összehasonlításuk azonban azért sokkal nehezebb, mert nem biztos, hogy a jobb szakmai telje-

⁵ Itt óvatosan kell bánnunk a fogalmakkal. Formális integráción semmiképpen sem intézményi összeolvadást értünk, hanem a szabályok, a követelmények, az oktatási programok, valamint az oktatás mint „tartalomszolgáltatás” egységes elemeinek előtérbe kerülését – ezzel összefüggésben pedig a hallgatói pályák nemzetközivé válása előtti akadályok, valójában piaci belépési korlátok fokozatos eltűnését.

⁶ A bolognai folyamat értékelése itt lehetetlen és fölösleges is volna. Tény azonban, hogy a Magyarországon elterjedt vélekedéssel ellentétben az EU-n belül a folyamat megítélése nem egységes, és a bolognai típusú képzést nem is vezetik be az összes tagállamban. A kivételek (különösen a jogi képzésben) elemzését lásd *Hamza* [2008].

sítményt nyújtó egyetem a piacon is jobban szerepel, vagy fordítva, hogy a jó piaci teljesítmény szakmailag is hasonlóan magasra értékelhető (gondoljunk például a helyenként népszerű és jelentős bevételt hozó „diplomagyárakra”, amelyek csak piaci mércével mérve akár jó egyetemeknek/főiskoláknak is tűnhetnek).

A felsőoktatási rangsorkészítés kezdetei Magyarországon

Ez a „szakma” 2005-ben jelent meg komolyabb mértékben Magyarországon. Korábban voltak ugyan szórványos példák egyetem rangsorba állítására egyes szakokon, de ezeket a kísérleteket maguk a szerzők sem próbálták rendszeressé tenni. 2005-ben viszont többek között a Heti Válasz, a HVG és a Népszabadság is közölte a magyar egyetemek karunkénti bontásban elkészített ranglistáit, amelyek azóta évente megjelennek. *Mihályi* [2002] kísérletén kívül azonban egyik esetben sem készült olyan rangsor, amelynek a szerzője nevét is adta volna hozzá. Ez a körülmény önmagában természetesen nem teszi vitathatóvá a rangsorok szakmai értékét, de a tudományos szakirodalom részének már aligha tekinthetjük őket. Néhány publikáció kivételével (*Mihályi* [2002], *Török* [2006a]) nem is beszélhetünk a felsőoktatási rangsorok magyar szakirodalmáról,⁷ miközben ez a kutatási irány külföldön már évek óta népszerű (lásd például *Thursby* [2000], *Avery és szerzőtársai* [2004]).

A magyar felsőoktatási rangsorok néhány közös eleme még 2008-ban is változatlan.

1. Nincs nemzetközi háttérük, illetve nem alkalmaznak nemzetközi összehasonlítást. Természetesen nem várható a magyar rangsorkészítőktől, hogy globális listákat állítsanak fel, de regionális konkurensek sem vontak be az összehasonlításba. Általában elmondható az is, hogy a magyar rangsorok nem támaszkodnak a külföldi rangsorolási tapasztalatokra (*Török* [2006a]).

2. A nemzetközi ranglistákban gyakori, hogy együtt alkalmazzák a versenyképesség kínálati és keresleti szemléletét, ebben az esetben a felsőoktatás bemeneti (erőforrás-felhasználási) és kimeneti (teljesítmény) mutatóit. A magyar rangsorok aránytalanul túlértékelik a bemeneti mutatókat, és alig tartalmaznak teljesítményalapú összehasonlítást.

3. A külföldi rangsorok (lásd *Török* [2006a]) többnyire jelentős súlyt adnak az oktatási intézmények K+F (publikációs és szabadalmi) teljesítményének. A magyar rangsorok viszont elhanyagolják ezt a kimeneti mutatót. Valószínűleg összefügg ezzel egy újabb fontos eltérés a külföldi és a magyar rangsorok között (lásd a 4. pontot).

4. A magyar rangsorok együtt kezelik az egyetemeket és a főiskolákat. Ezzel látszólag megfelelnek ugyan a bolognai folyamat és az új magyar felsőoktatási törvény szellemének, de így egyenlőségjelet tesznek a felsőoktatási rendszer két olyan alrendszeré között, amelynek részben más a funkciója. A főiskola ugyanis nem alacsonyabb szintű egyetem, hanem inkább gyakorlati irányú képzést nyújt, az egyetem viszont az elméleti jellegű képzés mellett általában kutatóhely is, és felkészít a tudományos kutatásra. Két halmaz összehasonlítása azonban nem lehet szakszerű akkor, ha bizonyos paraméterekkel csak az egyik, vagy csak a másik halmaz rendelkezik. Nem zárhatjuk ki, hogy a K+F-teljesítmény éppen az egyetemek és a főiskolák jobb összehasonlíthatósága érdekében maradt ki a magyar rangsorok paramétereitől.

A legtöbbit idézett nemzetközi rangsorokhoz (*Jiao Tong, The Times*) hasonlóan szinte az összes magyar felsőoktatási rangsor bevallottan üzleti jelleggel készült. Egyes politi-

⁷ A felsőoktatás gazdaságtanának természetesen számottevő magyar szakirodalma van, lásd például *Semjén* [2002], *Varga* [2006], *Polónyi-Timár* [2006], *Kasza-Kovács* [2007], *Kelemen-Kollár* [2007], *Polónyi-Szilágyi* [2008], *Schepp-Szabó* [2008].

kai és gazdasági hetilapok tematikus mellékleteket szentelnek felsőoktatási rangsoraiknak, és ezekben a mellékletekben számos felsőoktatási intézmény jelenteti meg hirdeteit.

A felsőoktatási rangsorok célközönsége elsősorban az egyetemekre/főiskolákra jelentkezést fontolgató ifjúság, illetve a családjuk, és a rangsorok a jelentkezési döntések előtt kívánják tájékoztatni ezt a célközönséget. Áttételesen a felsőoktatási intézményeknek is szánják e rangsorokat, de az egyetemi és főiskolai vezetőknek sokkal több információjuk van a felsőoktatásról, mint a rangsorok laikus célközönségének. Ezért a felsőoktatási vezetők általában óvatosnak mutatkoznak a rangsorokkal kapcsolatban. Igaz, ez nem zárja ki, hogy adott esetben hivatkozzanak az intézményüknek kedvező rangsorolási eredményekre. Ha pedig több rangsor van a piacon, és eredményeik eltérnek egymástól, akkor az egyes intézmények többnyire találhatnak olyan rangsort, amelyet bizonyítékul hozhatnak fel képzésük magas színvonalára.

Magyarországon általában az év végén közlik a felsőoktatási rangsorokat, ami a jelentések kora tavaszi határidejéhez igazodik. Egyes ranglistákat csak olyan karokról vagy szakokról készítenek el, ahol sokszereplős a verseny. Átfogó rangsorokban azonban olyan karok vagy szakok is szerepelnek, ahol csak egy vagy két helyen folyik képzés Magyarországon. Az ilyen esetekben természetesen más profilú oktatást folytató piaci szereplőkkel, tehát nem versenytársakkal végeznek összehasonlítást. Ez az eltérő képzési programok miatt meglehetősen aggályos, de külföldön sem ritka gyakorlat.

A magyar rangsorkészítési megoldások képe még változatosabb, mint a nemzetközi gyakorlat (részletesen lásd e cikk előzményét: *Török [2006a]*). A magyarországi felsőoktatási rangsorok közül kettőt választottunk ki elemzésre. Az elsővel kapcsolatban meg kell említeni, hogy átvett módszertannal dolgozik, amelyet külön is érdemes áttekintnünk. Ezt, a magyar gyakorlatban a legigényesebbnek tekinthető, s eredetileg nem üzleti célú rangsorkészítő módszert a Felvi (Országos Felsőoktatási Információs Központ) dolgozta ki. Módszertanát némi módosításokkal átvette a HVG hetilap is.

A Heti Válasz politikai hetilap megbízásából a CEMI (Central European Management Intelligence) kutató-elemző cég által készített, csak bizonyos népszerű társadalomtudományi képzési programokat (közgazdasági/üzleti, jogi, szálloda-idegenforgalom-vennédéglátás és kommunikáció) összehasonlító ranglistákhoz alaposnak és impozánsnak tűnő módszertani bevezetőt mellékeltek. Ezt majd a ranglistaeredményekkel összevetve lesz célszerű értékelnünk.

A Felvi kínálati oldali rangsorolási módszertana⁸

Az Országos Felsőoktatási Információs Központ a felsőoktatási jelentkezések megkönnyítésére szolgáló – a honlapján (www.felvi.hu) közzétett – Felvételi Tájéoló című tájékoztató kiadványához végzi el évenkénti kérdőíves felmérését az egyetemek és főiskolák körében, s a felmérési eredmények teszik lehetővé az egyes intézmények saját értékelését a jelentkezésre készülők számára. A kérdőív alapos és sokrétű, de kitöltéséhez nem mindig precízek az útmutatások. Így például egyes kérdéseknél az időtáv vagy a hallgatói kör (évfolyamok) pontos meghatározását lényegében a kitöltést végző egyetemi alkalmazotakra bízzák.⁹

A Felvi rangsorolási módszere 14 mutató alapján vizsgálja a felsőoktatási intézményeket és programokat. Ez a heterogén mutatórendszer a felsőoktatás sok fontos paraméterét

⁸ Ennél az elemzésnél a forrás: www.felvi.hu, amelyet külön nem tüntettünk fel a Hivatkozások között, mert ebben az esetben nincs szó egyértelműen körülhatárolható dokumentumról.

⁹ Egyetemi dékáni hivatali információ.

tartalmazza. Nem alkalmas azonban a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő értékelésre, mert több olyan mutatót használ, amelyre nem állnak rendelkezésre megfelelő nemzetközi adatok.

A Felvi nem rangsort készít. Arra vállalkozik, hogy a felsőoktatásba jelentkezők számára szempontokkal és adatokkal megadja a szubjektív rangsorolás lehetőségét, azaz rangsorolási technikát ad, amely rugalmasan alkalmazható. A Felvi rangsorolási mutatóit mindenki a saját preferenciái szerint súlyozhatja aszerint, hogy milyen szempontokat tart különösen fontosnak a karok vagy szakok közötti választásnál.

A Felvi a következő mutatószámokat ajánlja:¹⁰

1. az MTA doktorok aránya (teljes munkaidősek);
2. egy minősített oktatóra jutó nappali tagozatos hallgatók száma;
3. a „felvételiben legjobb középiskolából jött”, azaz a jelentkezőket küldő középiskolák felvételi eredményei;
4. a felvettek pontátlaga;
5. a felvettek száma;
6. a habilitált oktatók aránya;
7. a jelentkezők száma első helyen;
8. a jelentkezőkből bejutottak aránya;
9. a minősített oktatók aránya (teljes munkaidőben foglalkoztatottak);
10. a nyelvvizsgával felvettek aránya;
11. az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen helyezettek száma;
12. az összes teljes munkaidős oktató száma;
13. a PhD-fokozatot szerzők száma;
14. a PhD-hallgatók száma.

A Felvi mutatószámrendszere szinte kizárólag úgynevezett bemeneti mutatókat tartalmaz. Ezek a mutatók az oktatás feltételeit, az oktatók és a hallgatók állományának különféle minőségi jellemzőit írják le, de nem térnek ki az oktatási teljesítmény ábrázolására. Egyetlen szerény kivételnek a 13. mutató (PhD-fokozatot szerzők száma) tekinthető, de ez sem igazi teljesítménymutató. A magyar tudományos minősítési rendszer az 1994. évi akadémiai törvény óta az intézményi autonómia és a centralizáció furcsa keveréke, mert az egyetemek PhD-fokozatot adhatnak saját kritériumrendszerük szerint, a Magyar Tudományos Akadémia pedig az MTA doktora cím megadására jogosult.

A rendszert mindkét minősítési szinten sok kritika éri. Az egyetemek doktori (PhD) követelményszintje meglehetősen változatos, de ez nem is baj akkor, ha kialakul az egyes egyetemek karainak, illetve doktori programjainak aránylag objektív megítélése a magyar szakmai köztudatban.¹¹ Az MTA doktori minősítési rendszerét pedig két irányból érik támadások. Részben egyes szakterületek megengedőbb gyakorlata miatt, részben meg azért, mert az akadémiai doktori cím megszerzéséhez hosszas folyamat vezet, amelyben ugyan mennyiségi követelmények teljesítésével is lehet a nemzetközi színvonalú tudományos habitus látszatát kelteni, ám a jelölteknek mégis több adminisztratív akadályt kell leküzdeniük.

¹⁰ Ezt a mutatórendszert a HVG felhasználta saját rangsor készítésére is, így a Felvi-mutatók értékelése már átvezet a HVG-rangsorok elemzéséhez.

¹¹ Felül kellene vizsgálni azt a szokást, hogy a magyar egyetemek oktatói saját egyetemükön szerezhetnek PhD-fokozatot úgy, hogy a továbbiakban is ott dolgoznak. Ezt a gyakorlatot a szakzsargon „endogámiának” nevezi. Észak-Amerikában az a szokás, hogy nem szerezhet valaki PhD-fokozatot ott, ahol éppen oktat, vagy a fokozatszerzés után oktatni fog, míg a kontinentális Európára az „endogámia” jellemzőbb. Spanyolországban 69, Belgiumban 63, Svédországban 58, Írországbán 49, Németországban 40, az Egyesült Királyságban viszont csak 8 százalék a belső PhD-vel rendelkező egyetemi oktatók aránya (*Aghion és szerzőtársai* [2007] 3. táblázat).

A rangsorkészítők elfogadják ezt a magyar minősítési rendszert az oktatók szakmai minőségének fokmérőjeként,¹² de nem veszik figyelembe, hogy az akadémiai doktori címet kutatói, nem pedig oktatói teljesítményért adják. Az utóbbit a habilitáció garantálná (bár annak is vannak kutatói követelményei), de a magyar egyetemi habilitációk értékének megítélése a 2000-es években ugyancsak bizonytalanra vált.¹³

A tudományos minősítések mércéje nem szolgálhatja megbízhatóan az egyetemek közötti minőségi rangsorolást, ha a 2008-ban érvényes magyar akkreditációs rendszer szerint a minősített oktatók bizonyos száma, illetve aránya akkreditációs feltétel. Így ugyanis az egyetemek, pontosabban doktori iskoláik valójában a PhD-fokokozatok (s ezen belül a saját alkalmazottaknak adott PhD-fokokozatok) szaporítására kényszerülnek. A doktori iskolák hallgatóinak száma ugyancsak nem megbízható minőségi mutató, hiszen a tapasztalatok szerint a beiratkozottak töredéke – a gazdaság- és vezetéstudományokban több egyetemen is csak kevesebb mint 15 százaléka – szerzi meg a fokozatot.

Egyéb „bemeneti” mutatók a Felvi rendszerében

A felvételikben sikeres középiskolából jelentkezők száma elvben jól mérhetné a „bemeneti” minőséget az egyetemeken, de Magyarországon egyetlen az egyetemek és a sikeres középiskolák területi struktúrája. A sikeres középiskolák legnagyobb részt az egyetemi városokban vannak, és a legtöbb magyar felsőoktatási szaknál a jelentkezés fontos tényezője a lakóhelytől való távolság (*Kasza–Kovács* [2007]).¹⁴ Így pedig a középiskolák felvételi teljesítménye nem csupán az ott folyó oktatás színvonala, hanem a diákok minősége és lakhelye függvényében is alakulhat.

A jelentkezési adatok alapján való egyetemi rangsorolás hasonló okok miatt kérdéses értékű, mint a *Times*-rangsor szubjektív mutatói (lásd erről *Török* [2006a]). A jelentkezők ugyanis nem mindig a valóban legjobb, hanem a legjobbnak *ismert vagy hallott* felsőoktatási intézményt választják. Ezek az ismeretek azonban sokszor nem az éppen ott tanuló hallgatóktól származnak, hanem régebben végzettekől, a sajtóból, illetve egyszerűen onnan, hogy melyik intézmény – értékítélettől függetlenül – mennyire ismert. A magyar közgazdászok képzésében például vannak jelek arra, hogy a jelentkezők és a már beiratkozottak szubjektív véleménye nem minden intézmény esetében egyforma.¹⁵

A jelentkezési adatok rangsorolásra való felhasználása azért is problematikus, mert az állami szabályozó 2008-ig nem transzparens módon határozta meg az intézményenkénti keretpontoszámokat, ezzel pedig eltérítette egymástól a jelentkezők minőségi és a bejutási esélyekkel kapcsolatos várakozásait.

A gazdaságtudományi alapképzést illetően ezt Schepp Zoltán és Szabó Zoltán vizsgálta meg, és azt találta, hogy a nem állami gazdasági felsőoktatási intézmények aránytalanul sok államilag finanszírozott helyhez jutottak 2007-ben. Ezeknek a helyeknek a száma közel ötszöröse volt az

¹² A Magyarországon elfogadott tudományos minősítéseken alapul az 1., a 6., a 9. és a 13. mutató is.

¹³ Ezt jelzi, hogy több magyar egyetemen a habilitáció már nem a professzori, hanem csak a docensi kinevezés feltétele.

¹⁴ A nagyobb városokban folyó képzés népszerűségét növelheti, hogy a hallgatók egy része nemcsak tudást, hanem kapcsolati tőkét is vár a felsőoktatásról. Erre a körülményre Csuka Gyöngyi hívta fel a szerző figyelmét.

¹⁵ Kovács János Máttyás egy vitacikkében hallgatói információkat sorol a Budapesti Corvinus Egyetemen folyó közgazdászok képzéséről, s hivatkozik egy honlapra (www.corvinu11.hu), ahol az elégedetlen hallgatók cserélik ki helyenként lesújtó tapasztalataikat. Ebből természetesen nem lehet megítélni egy felsőoktatási intézmény tényleges minőségét, de a honlap működése azt bizonyítja, hogy a hazai közgazdászok képzési ranglisták élén álló egyetemről nem egyöntetűen kedvezőek a vélemények (*Kovács* [2008]).

alkalmazott közgazdaságtan és gazdaságelemzés szakok együttes létszámának (Schepp–Szabó [2008] 18. o.).

Külföldi egyetemi ranglisták is alkalmazzák az oktató/hallgató arányt az intézmények rangsorolásának egyik paramétereként. A kiinduló feltevés szerint ez a mutató egyenes arányban van az oktatás minőségével annyiban, hogy az a jobb, ha minél több oktató jut egy hallgatóra. Ennek a mutatónak azonban nem a maximumát, hanem az optimumát kellene keresni, mert nemcsak az lehet igaz, hogy oktatónként sok hallgató esetén gyenge minőségű tömegoktatás folyik, hanem az is, hogy oktatónként kevés hallgató mellett az oktatók egy részét valójában nem használják ki eléggé. Például mert az oktatói létszám alakulása csak lassan és rugalmatlanul követi a hallgatói létszám csökkenését.

A Felvi mutatórendszerével alapvető módszertani gond, hogy a rangsoroláshoz csak bemeneti mutatókat alkalmaz, teljesítménymutatók nélkül viszont csak az összehasonlítható intézmények egyenlő minőségi vagy hatékonysági szintjét feltételezve lehet logikailag elfogadható ranglistát felállítani.

Ez annyit jelent, hogy nem lehet rangsorba állítani a felsőoktatási intézményeket csak az általuk felhasznált erőforrások alapján. Ennek az az oka, hogy nem lehet tudni, milyen hatékonysággal alakítják át kibocsátássá (tudásteremtéssé) a felhasznált erőforrásokat. A teljesítmény értékelése különösen nehéz a felsőoktatásban, hiszen a tudásteremtés csak részben mennyiségileg, viszont legalább annyira minőségileg is értékelendő folyamat.¹⁶

A bemeneti mutatókra épülő teljesítménymérés egyébként eléggé elterjedt a tudásteremtés nemzetközi összehasonlításában, amit a felsorolt okok miatt feltétlenül át kellene gondolni. Az országok K+F-szektorát például a leggyakrabban a GERD/GDP (a GDP-ből K+F-re költött hányad) mutatóval hasonlítják össze, pedig ez sem teljesítményi mérőszám (Török [2006b]).

A HVG–Felvi-rangsorok áttekintése

A Felvi módszertanát – megkérdésezéses felméréssel kibővített változatban – a HVG–Felvi-rangsor készítői ültetik át a gyakorlatba minden év őszén, és a hazai felsőoktatásról készített rangsorokat novemberben teszik közzé. A 2007-ben publikált 2008. évi rangsorokat vizsgáljuk (HVG [2007]).¹⁷ Az eredmények a karok összesített országos rangsorát és az országos képzési területi (például agrár- vagy orvoseképzési) rangsorokat is mutatják.

A rangsorok a bemenő feltételek túlsúlya miatt sokkal inkább *anticipált*, mint tényleges teljesítményt mutatnak, s jelentős részben *reputációt* mérnek. Ez utóbbiban közrejátszik, hogy a HVG–Felvi-megkérdésezésekben külön szerepel a diploma hazai és nemzetközi elismertsége.¹⁸

A HVG–Felvi-módszertan annyiban eltér a külföldi szakirodalomból ismert felsőoktatási rangsorkészítési gyakorlattól, hogy nem tartalmaz nemzetközi összehasonlítást, s nem tér ki az intézmények K+F-teljesítményére sem.

¹⁶ A tudásteremtés egyik részének, a K+F-nek a megfelelő mennyiségi és minőségi értékelését akadályozó módszertani problémákról lásd Török [2006b].

¹⁷ A rangsorokhoz felhasznált források: 1. OKM-adatok intézményi adatszolgáltatásból, 2. az OFIK (Országos Felsőoktatási Információs Központ) jelentkezési és felvételi adatgyűjtése, 3. az Országos Tudományos Diákköri Tanács adatai és 4. reprezentatív felmérések a hallgatók, az oktatók és a munkaadók körében (HVG [2007]).

¹⁸ Persze úgy, ahogy a hazai oktatók és hallgatók látják, róluk viszont nem tudjuk, hogy milyen szakmai kitekintésük és összehasonlítási alapjuk van Magyarországon és külföldön.

Mindkét eltérés kifogásolható. Az Európai Unióban – különösen a bolognainak nevezett folyamat térnyerése miatt – a felsőoktatási verseny egyre kevésbé folyik csak nemzeti keretek között, s az angol nyelvű programok terjedése miatt már az egységes felsőoktatási piac nyelvi akadályai is gyengülnek. A HVG–Felvi-rangsorokba beépítik a doktori-képzés több mutatóját, de a PhD-programok minőségét nem lehet megítélni a K+F-teljesítmény mutatói nélkül. A K+F-mérce hiánya azért is komolyan torzít, mert a HVG–Felvi-rangsor így túlértékeli a komoly K+F-et nem végző főiskolák szerepét a magyar felsőoktatási versenyben. Valóban vannak szakterületi rangsorok, ahol több főiskola is megelőz egyetemeket.

A HVG–Felvi rangsorai közül a gazdaságtudományi szakterületé a legnépesebb. Érvényességét a magyar gazdasági felsőoktatás mélyebb ismerői intuitív alapon is megkérdőjelezhetik, bár az élmezőny a *Times*- vagy a *Jiao Tong*-rangsorhoz hasonlóan (*Török* [2006a]) itt is aligha vitatható. Az első négy helyen (1. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2. Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 3. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, 4. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar) a legtöbb minősített és szakmailag elismert szakemberrel rendelkező közgazdasági karok szerepelnek, ahol egyébként a hallgatói létszám is a legnagyobb.

A következő helyezések viszont több meglepetést is tartogatnak. Az 5. helyet több egyetem előtt a Kodolányi János Főiskola foglalja el, a Nyugat-Magyarországi Egyetem 8. helyezett közgazdaságtudományi kara pedig megelőzi a szegedi, a debreceni, a veszprémi és a kaposvári egyetemét.

A Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrumában folyó közgazdász-képzés három hellyel magasabbra került a közgazdaság-tudományi karon folytatott oktatásnál. Itt nemcsak egy egyetem karai közötti versenyről van szó, ez egyébként is egyetemi belügy. Ebben az esetben a karok közötti verseny a közgazdaság-tudományi képzés és tudományos minősítés egyik megoldatlan problémájára is utal Magyarországon. A magyar agrárközgazdász szakma egy része ugyanis az akadémiai doktori minősítéseknel és az egyetemi képzésben is az egész hazai közgazdaság-tudományra érvényes kompetenciákat igényel magának. A szűkebb, egyébként a magyar mezőgazdaság-tudomány körébe tartozó szakterületükön folyó képzést és az ott elért tudományos minősítéseket a közgazdaságtudomány szakmai mércéit figyelmen kívül hagyva kívánják általános közgazdaságtudományi jellegűnek elfogadtatni.

A HVG–Felvi-rangsorban több olyan főiskolai közgazdász-képzés is aránylag jó helyen szerepel, amelynek az akkreditációja is problematikus volt, bár végül mindegyikük megkapta a legalább ideiglenes működési engedélyt. A rangsorolásban azonban semmilyen szerepet sem kaptak az akkreditációs folyamat során összegyűjtött információk és az ott született értékelések. Ennek az akkreditációs bizalmas jellege lehet a fő oka. A kétfajta értékelés eredménye mégis sokban eltérő. Így pedig hiányzik a válasz arra, hogy pontosan milyen minőségi mérce alapján lehet felsőfokú gazdasági képzést folytatni Magyarországon.¹⁹

A lista készítésekor nem vizsgálták az akkreditációs problémákat, amit mutat, hogy több, feltételesen akkreditált, illetve egyes szakjait akkreditálni nem tudó (általában főiskolai) kar jól szerepel a listán. A lista készítői nem vettek tudomást a gazdaságtudományi akkreditációs viták egyik fő szakmai vitapontjáról sem. Ez a vitapont a bolognai folya-

¹⁹ A hivatalos akkreditációs követelményrendszer elvileg ilyen mérce, csakhogy sok formális paraméter tartalmaz és nem szakmai megfontolások közbeiktatásával alkalmazzák. Formális paraméter például a tudományos fokozat a vezető oktatók alkalmasságára, holott érdemben nem vizsgálják sem a fokozatok – illetve az őket kibocsátó intézmények – minőségét, sem pedig az illető oktatók tudományos teljesítményét.

mat miatti új alap- és mesterszaki akkreditáció követelményei miatt került előtérbe azzal, hogy a főiskolák inkább a gyakorlati – érthetjük úgy is: az elméletileg igénytelenebb – oktatásra vannak felkészülve, az egyetemek viszont az elméleti orientációjú képzésre alkalmasabbak.²⁰ Mivel azonban a gazdaságtudományi akkreditációs grémiumokban a főiskolák vannak többségben, mindkét fajta szaknál végül az ő álláspontjuk érvényesült. Így az alapképzésben megjelent számos „gyakorlati” tárgy és a plusz gyakorlati félév a főiskolák igényei szerint, az elméletileg igényesebb mesterképzést azonban nem zárták el előttük.

A HVG–Felvi-rangsor nem ad valóban megbízható képet a magyar gazdasági felsőoktatásról, viszont sok mutatót alkalmaz és gazdagon dokumentált. Így pedig legalább azt lehetővé teszi kritikus olvasói számára, hogy maguk alakítsák ki személyes rangsoraikat, és ezek alapján válasszanak a magyar gazdaságtudományi képzések között. A HVG–Felvi-rangsoroknál módszertani megalapozottságról csak erős fenntartásokkal beszélhetünk, viszont az adatbázis gazdagságát és korrektségét mindenképpen el kell ismerni.

*A Heti Válasz (CEMI) társadalomtudományi képzési rangsora*²¹

Ezek a ranglisták ugyancsak évente készülnek, valószínűleg elsősorban a széles olvasóközönség igényeinek kielégítésére. A CEMI (Central European Management Intelligence) Heti Válasz által felkért kutatócsoportja négy népszerű képzés [közgazdasági, jogi, szálloda–turizmus–vendéglátás (SZIF) és kommunikáció] magyar rangsorait készítette el,²² amelyek közül az utóbbi kettő 2007-ben még nem is folyt egyetemi szinten. Valószínű tehát, hogy a rangorkészítés egyik fő szempontja a gazdaságosság, azaz az olvasótábor minél nagyobb részének minél kevesebb rangsorral való megszólítása volt.

A Heti Válasz rangorkészítési technikája igen egyszerű. A rangsorok 6 (illetve a csak főiskolai képzéseknél 5) indikátor súlyozatlan átlagából képzett mutatószámokból alakulnak ki. Ezek között több olyan is van, amely empirikus felmérésekből származik, ezért az adatok megbízhatósága függ a felmérési módszertől, a minta kiválasztásától és a felmérés elemszámától is.²³

A mutatórendszer elemei: 1. túljelentkezés; 2. foglalkoztatói vélemények; 3. fejvadászok véleménye; 4. OTDK-eredmények (jogász- és közgazdászképzés, a csak főiskolai szakoknál ezt a mutatót nem alkalmazzák); 5. diák/tanár arány; 6. az oktatói állomány összetétele. A mutatórendszer jelentős előnye, hogy az adatokat könnyen össze lehet gyűjteni, és a keresleti, illetve piaci oldal véleményét a 6 mutatóból 2 is tükrözi. A magyar rangsoroknál gyakori gyengeségek közül viszont több tapasztalható itt is.

A nemzetközi rangsorokkal ellentétben a K+F-teljesítmény és a nemzetközi hírnév nem számít itt sem, ez a körülmény pedig általában a főiskoláknak kedvez az összehasonlításban. Itt sem vették figyelembe az akkreditációs tapasztalatokat. A mutatók súlyozás hiányában egyenrangúak, pedig nem lehet egyforma jelentőséget tulajdonítani nekik. Van közöttük, amely erősen torzíthat akkor, ha lineárisan értelmezik. Ilyen például a

²⁰ Itt egyáltalán nem a közgazdaságtudományi és az üzleti képzés ellentétéről van szó, hanem arról, hogy a főiskolák az üzleti képzésen belül is gyengébb alaptárgyi (makro-, mikroökonómia, módszertan, gazdaságtörténet, piacelmélet stb.) és erősebb gyakorlati (kommunikáció, tárgyalástechnika, vezetői ismeretek, változásmenedzsment stb.) orientációt követeltek és értek el a szakalapítási egyeztetéseken.

²¹ Az alfejezetben végig a *Heti Válasz* [2007] forrásra hivatkozunk.

²² A felsoroltak mind a 20 legnépszerűbb magyar egyetemi alapszak között voltak 2007-ben (Fábrí [2007]).

²³ „A fejvadászok véleménye” mutató értékei például 11 cég megkérdezése alapján alakultak ki, a foglalkoztatói véleményeket a közgazdászképzésnél 17, a kommunikációs képzésnél 8, a szálloda–idegenforgalom–vendéglátás képzéseknél pedig 20 helyről gyűjtötték össze (*Heti Válasz* [2007] 38. o.).

tanár/diák arány, amely magas (kedvező) lehet akkor is, ha egy felsőoktatási intézményben már kevés a hallgató, de az oktatói állományt még nem csökkentették.

Koncentrált területi szerkezetű felsőoktatási rendszer felmérésekor óvatosan érdemes bánni a fejevadászok és a foglalkoztatók összesen 1/3-os súlyú véleményével. A fejevadászok mind a négy felmért szakmában, a foglalkoztatók pedig a szálloda-idegenforgalom-vendéglátás kivételével a másik háromban fővárosközpontúan működnek Magyarországon. Így nem is várható tőlük, hogy hasonló mélységben ismerjék például a kisebb vidéki főiskolákon folytatott képzést, mint a nagy egyetemek programjait. Az üzleti képzésben végzetek nem csekély hányada saját vállalkozást alapít, ezek a kis cégek pedig nem gyakran dolgoznak fejevadászokkal, így a fejevadászok ismeretei rájuk nem terjednek ki.²⁴ A munkáltatói felmérésekben nem kérték ki a legkisebb, önfoglalkoztató vállalkozások véleményét.

A tudományos diákköri munkában elért eredményeket csak fenntartásokkal lehet elfogadni minőségi mérceként. A helyezések ugyanis nemcsak a pályamunkák minőségétől függenek, hanem attól is, hogy melyik felsőoktatási intézményben milyen intenzitással szervezik az OTDK-munkát. Az OTDK-eredményeket nem súlyozzák az intézmények hallgatói létszámával, így a nagyobb intézményeknek jobb az esélyeik a magas helyezésre ebben a részrangsorban.

Az oktatók összetétele ugyancsak megbízhatatlan mutató, mégpedig nemcsak azért, mert a vezető oktatói (professzori és docensi) címeket sokféle teljesítménnyel lehetett kiérdemelni különböző szakterületeken, intézményekben és időszakokban. A két cím azonban nem ugyanazt jelenti az egyetemeken és a főiskolákon. Az egyetemi docensi szintnek ugyanis a főiskolákon a főiskolai tanár rangja felel meg, egy főiskolai docens pedig ugyanazokkal a paraméterekkel csak egyetemi adjunktus lehet. Az oktatói állomány ilyen összehasonlítási módszere tehát súlyosan torzít a főiskolák javára.

A Heti Válasz–CEMI-rangsor néhány eredménye valóban jelentősen ellentmond nemcsak az egyes szakterületeken kialakult értékrendnek, hanem más rangsoroknak is, mint amilyen például a HVG–Felvi-ranglista.

*Közgazdász rangsor:*²⁵ a Budapesti Corvinus Egyetem itt is vezet, de a Budapesti Műszaki Főiskola és a Nyugat-Magyarországi Egyetem megelőzi a BME, a Debreceni Egyetem a Pécsi Tudományegyetem közgazdász-képzését, a szakmában kevésbé elismert Eötvös József Főiskola, Tessedik Sámuel Főiskola és Gábor Dénes Főiskola pedig lekörözi a Pannon Egyetemet és még öt főiskolát. Az Eötvös József Főiskola helyezését nagyban javította, hogy a tanár/diák mutató szerinti részrangsorban az első helyen végzett.

Jogászsor: itt csak nyolc intézmény szerepelt, kizárólag egyetemek. A lista nagyjából megfelel a közvélekedésnek azzal, hogy az ELTE első helyen szerepel, a rangsort pedig a két egyházi egyetem és a Széchenyi István Egyetem zárja. Magyarországon főiskolák egyelőre nem végeznek jogászképzést, így ebben az összehasonlításban nincs a többi ranglistához hasonló torzítás az egyetemek és a főiskolák értékelési kritériumainak összehasonlása miatt.

SZIF-rangsor: ezek a képzési irányok kifejezetten gyakorlatorientáltak, és a szakterület több sikeres intézménye kifejezetten kötődik bizonyos idegenforgalmi régiókhoz. A Budapesti Gazdasági Főiskola első helye nem meglepetés, a nemrég alapított és minőségi oktatókkal csak mérsékelten ellátott Harsányi János Főiskola második helyezése annál inkább. Ezt a rangsort két olyan intézmény zárja a 7. és a 8. helyen, ahol az idegenforgalmi jellegű képzési programoknak komoly hagyományai vannak és megfelelő oktatói ellátottság mellett jók a gyakorlati feltételek is. A Károly Róbert Főiskola és a Pannon

²⁴ Erre az összefüggésre Schwartz Kitti hívta fel a szerző figyelmét.

²⁵ 27-es mezőny, benne 16 főiskola és 11 egyetem.

Egyetem ugyanakkor nem tudott a nagy diáklétszámhoz képest elég oktatót felvonultatni, és leértékelték őket az oktatói kar összetétele is.

Kommunikációs rangsor: talán itt látható a Heti Válasz rangsorai közül a legmegdöbbentőbb eredmény. A Berzsenyi Dániel Főiskola – amely csökkenő hallgatói létszáma és pénzügyi gondjai miatt 2007-ben kényszerűen beolvadt a Nyugat-Magyarországi Egyetembe – itt megelőzi a Szegedi Tudományegyetemet és a BME-t. Két – kisebb és csak szűkebb körben ismert – egyházi főiskola, a Kölcsey Ferenc és a Vitéz János pedig nemcsak a két egyházi egyetem (PPKE és KGRE), valamint a BME és a Szent István Egyetem előtt végzett ebben a rangsorban, hanem megelőzte a kifejezetten ilyen irányú képzésre alakult Budapesti Kommunikációs Főiskolát is.

Ezek az eredmények nem csupán feltűnők, hanem kételyeket ébresztenek a rangsorok összeállításának szakszerűségét illetően is. A Heti Válasz–CEMI-rangsor módszertani megalapozottságával szembeni fenntartásokat az egyes részsorok eredményei feltétlenül megerősítik. A magyar felsőoktatási politika valószínűleg kockázatos tervútra kerülne, ha fejlesztési, sőt létszámelosztási döntéseit erre a rangsorra alapozná. Az egyes mutatók ingadozásai miatt az egymást követő években jócskán eltérő listák jöhetnek ki az adott mutatószámrendszerből, miközben csak kevés olyan mutatót tartalmaz, amely elismeri az emberi erőforrásokkal jól ellátott és szakmailag – például a K+F és a tudományos fokozatok oldaláról – is megalapozott képzési programok valódi értékét.

Ranglisták és verseny a magyar felsőoktatásban

A két rangsor csak a hazai piaci erőviszonyokról mondhatna valamit, hiszen mindkettőből hiányzik a nemzetközi kitekintés. Egyoldalú a tudásteremtésről alkotott kép, a K+F-et nem veszik figyelembe az ilyen értelemben csak korlátozott értékű TDK-tevékenységen kívül. Az oktatói minőség mérése a formális (főleg egyetemi/főiskolai) címeken alapul, s még annyira sem alapozza meg tartalmi vizsgálat, mint az akkreditációs folyamatban. Kifejezetten gyenge a kimenő teljesítmény mérése, ami ellentétes a felsőoktatási rangsorolás és minőségmérés nemzetközi gyakorlatával.

A rangsorok készítése mögött hasonló koncepcionális bizonytalanság tapintható ki, amilyen a magyar K+F- és felsőoktatási politikáról is elmondható (vö. *Török [2006a]*, *Horváth [2007]*, *Polónyi–Szilágyi [2008]* *Kovács [2008]*).²⁶

A tudásteremtéssel kapcsolatos gondolkodási zavarra jellemző például, hogy sokan alapkutatás nélkül igényelnek a K+F-től azonnal versenyképes termékekkel fejleszthető eredményeket. Nincs rá szakirodalmi bizonyíték, hogy a K+F és a versenyképesség között ennyire lineáris és közvetlen kapcsolat lenne, a befektetések és az eredmények közötti gyakran jelentős időeltolódás pedig már korábban is szóba került. Van, aki a felsőoktatástól megalapozott tudást vár, míg mások a gyakorlatban azonnal használható praktikus ismeretek átadását. Ezek a prioritások nem feltétlenül állnak ellentmondásban egymással, ha a K+F vagy a felsőoktatási rendszerek különféle elemeinek megfelelően tisztázzák a funkcióit. A felsőoktatásban például világossá kellene tenni, összemérhető-e az egyetemen és a főiskolán szerzett tudás, s melyik miben nyújthat többet a másiknál. A fontossági sorrendek és az igények megnyugtató rögzítése után lehetne megállapodni arról, hogy mit vár a társadalom a felsőoktatási rendszer különböző elemeitől, és ezek az igények milyen mutatószámokkal ábrázolhatók.

²⁶ 1990/1991 és 2006/2007 között mintegy négyszeresére, több mint 400 ezer főre nőtt a magyar felsőoktatásban részt vevő hallgatók száma, miközben több területen diplomás túlképzés folyik, de másutt diplomás munkaerőhiány van (*Kelemen–Kollár [2007]* 1039. o., 1063. o.).

A felsőoktatási minőség mérése még külföldön sem megoldott, de az ottani kísérletek (lásd *Török* [2006a]) általában viszonylag sokoldalú módszertant alkalmaznak. Az áttekintett magyar rangsorkészítési törekvések egyelőre nélkülözik a nemzetközi hátteret, a versenyképességi szakirodalom és mérési módszerek nem túl alapos ismeretéről tanúszkodnak. Közben azonban olyan felsőoktatási rendszert próbálnak értékelni, amelynek nem pontosan tisztázottak a funkciói és olyan különböző feladatú elemei vannak, amelyek közötti összehasonlítás nem lehet megnyugtató.

Természetesen nem lehet megkövetelni azt, hogy a felsőoktatási rangsorkészítésnek Magyarországon vagy bárhol máshol egységes módszertana legyen. A módszertan bizonyos követelményeiben és elemeiben azonban meg kellene egyezni. Ezek közé tartoznának például:

- az oktatói és az infrastrukturális színvonal reális mutatói;
- a tudásteremtés egészét (így a K+F-et is) felölelő teljesítménymérés;
- az egyetemi és a kari rangsorok összehangolása;
- külön főiskolai és egyetemi rangsorok készítése; valamint
- a magyar felsőoktatási intézmények nemzetközi pozicionálása elsősorban regionális s csak kevésbé globális értelemben.

A szakszerű rangsorkészítés mindenképpen szükségessé tenné a teljesítménymutatók alkalmazását szellemi és gazdasági szempontból is. Mértékeltene tehát a kibocsátás minőségét például azzal, hogy a magyar egyetemek hallgatóinak milyen hányadát veszik fel rangos külföldi doktori programokba, gazdasági eredményét pedig a végzeteket felvevő intézmények/vállalatok struktúrájának vagy pedig a végzetek keresetének az elemzésével. Ilyen összehasonlítások természetesen csak szűkebb szakterületeken belül lehetnek indokoltak, de ott meg kellene próbálkozni velük. Nagyon munkaigényes feladat, de a vezető nyugati egyetemek úgynevezett pályakövetést vagy karrierkövetést is végeznek, és ennek eredményét rendszeresen közzéteszik.²⁷

A magyar felsőoktatási rangsorkészítési technológiák komoly korszerűsítése azért is fontos lenne, mert 2008 nyarán már olyan minisztériumi elképzeléseket²⁸ fogalmaztak meg, amelyek szerint az államilag finanszírozott helyek éves keretszámait – más szempontok²⁹ mellett – az egyes intézmények rangsorpozícióit is figyelembe véve alakítanák ki. Az előterjesztés-tervezet egyelőre nem szól konkrét rangsorokról, de elképzelhető, hogy az oktatási kormányzathoz legközelebb álló Felvi rangsorára gondoltak.

A magyar felsőoktatási ranglisták jövőjéről

A felsőoktatási rangsorok készítésének Magyarországon is komoly értelme van, de szakmailag valóban értékes és informatív ranglistákat csak sokkal szakszerűbb módszertannal lehet előállítani. Kérdés persze, hogy milyen mértékben jelenik meg szakmai s mennyire csak sajtópiaci igény a ranglisták iránt. Olyan helyzet is könnyen elképzelhető, hogy a piaci igénynek köszönhetően a jelenlegi módszertannal készített rangsorok is közölhetőek maradnak.

A felsőoktatási intézmények értékének és teljesítményének a szakszerű összehasonlítása

²⁷ Erre egyelőre csak ritka magyar példák vannak. A BME esetében az 1997-ben végzetek elhelyezkedési és karrierfejlődési tapasztalatairól lásd: <http://www.sc.bme.hu/content/10/Felmeresek/vegzett/vegzett97.pdf>. Erre a forrásra Csuka Gyöngyi hívta fel a szerző figyelmét.

²⁸ Ezeket a magyar kormány 2008 júliusában még nem tekintette saját álláspontjának. Forrás: egy egyetemi dékán hivatali vezető, aki nem kívánja felfedni magát.

²⁹ Mint például: 1. az előző 3 évi alapszakos felvételnél a képzési területenként kialakult országos rangsorban az intézmény helyezése; 2. a mesterképzésre épülő doktori iskola teljesítménye; 3. a képzési területenként az országos tudományos diákköri konferenciákon elért hallgatói teljesítmények; 4. az ágazati és oktatáspolitikai célok figyelembevétele (mint diszkrecionális elem, tegyük hozzá).

sához nincs szükség formalizált rangsorokra. Fontos azonban egy olyan szakmailag megalapozott akkreditációs rendszer működtetése, amely adott esetben korszerű rangsorolási módszertanra is építhető. Ehhez azonban mindenekelőtt védetté kellene tenni az akkreditációs rendszert a különféle irányokból rá kifejtett politikai nyomástól. A mester-szakok szokatlanul szigorú 2008. évi akkreditációs szűrése ennek a törekvésnek az első komoly bizonyítéka lehet.

A 2008-ban is érvényes magyar felsőoktatási akkreditációs rendszer azonban még mindig csak igen/nem típusú szelekcióra (engedélyezésre) képes, azaz nem tudja értéksorrendbe állítani az egymással versengő szakokat. Így ezt a szelekciót az állami finanszírozónak kell elvégeznie, neki viszont erre még mindig nem áll rendelkezésére valóban megbízható eljárás. Korszerűbb, a nemzetközi szakmai normáknak jobban megfelelő felsőoktatási rangsorolási módszertannal éppen ezt az eljárást lehetne kialakítani.

A magyar felsőoktatás átalakulása nem tekinthető lezártnak a bolognai folyamat meghonosításával.³⁰

Arra biztosan szükség lesz, hogy tisztázzák az egyetemek és a főiskolák feladatait, szerepét és munkamegosztását a bolognai folyamat magyar változatában, valamint ennek a folyamatnak a tanulságait például a felsőoktatási verseny alakulását illetően. Talán túlzó és szubjektív vélemény, de az egyetemek és a főiskolák közötti kompetenciahatárok elmosására való törekvés arra a két évtizedet élt szovjet ötletre emlékeztet, amelynek nyomán a Vörös Hadseregben – annak demokratikus jellegére hivatkozva – megszüntették a rangok egy részét és a rangjelzéseket. Az új rendszer csak addig élt, amíg a Vörös Hadsereg bele nem keveredett első komoly háborújába.³¹

Mindenképpen szükség volna a ranglistakészítő „iparág” és az akkreditációs rendszer szerves összekapcsolására. Ettől lehetne várni azt, hogy komoly ranglistakészítő műhelyek jöjjenek létre az akkreditáció hátterében, amit viszont nehéz lenne megvalósítani a magyar felsőoktatási akkreditáció 2008-ban is működő állami rendszere mellett. Ez az egyszintű állami rendszer ugyanis bürokratikus és érdekegyeztető jelleggel kísérli meg ellátni rendkívül sok feladatát.³²

A magyar akkreditációs rendszernek legalábbis részben el kellene szakadnia a kormányzattól, s szakmailag valóban függetlenné kellene válnia. Érdemes lenne megfontolni a rendszer kétszintűvé tételét az észak-amerikai minta szerint. Ott a működési feltételek technikai jellegű vizsgálata állami feladat, és a felsőoktatási intézmények számára csak ennek az akkreditációs szintnek a teljesítése kötelező. Megfelelő tantermekkel, az előírt méretű könyvtárral és a szükséges számú minősített oktatóval bármely intézmény hirdethet felsőoktatási programokat, ha ezek alapján megkapta az állami – az Egyesült Államokban szövetségi tagállami (*federal state*) – engedélyt.³³

Az akkreditációs folyamat tartalmi kérdései a második szinten dőlnek el. Itt az adott szakmában képzést kínáló intézmények kormányzattól független és közösen finanszírozott akkreditációs testülete dönti el, hogy a hozzá kérelemmel forduló egyetem vagy főiskola megfelelő minőségű képzést tud-e nyújtani.³⁴ Ha ők nem akkreditálják, az intéz-

³⁰ Az átalakulási lehetőségekről legújabbban lásd *Polónyi-Szilágyi* [2008].

³¹ A finnek ellen 1939 őszén (lásd *Trotten* [1991]).

³² Egy példa: a különböző szakterületek képviselői évek óta egyetértnek abban, hogy egyetemi tanári címeket csak akadémiai doktoroknak lehessen odaítélni. A szabályozás tükrözi is ezt az igényt, de egy kivétellel: „...vagy akadémiai doktori szintnek megfelelő tudományos teljesítmény”. E kis módosítás miatt a Magyar Akkreditációs Bizottságnak évente több mint 100 olyan egyetemi tanári pályázatot is el kell bírálnia, amelynek sokszor talán csak a benyújtója tartja doktori szintűnek saját tudományos teljesítményét.

³³ Az amerikai rendszerben a szövetségi tagállamok egy része (például a középnyugatiak) akkreditációs konzorciumokat alakított.

³⁴ Ez az akkreditáció megfelelő díjért bármely külföldi intézmény számára is nyitott, amely sikeres egyesült államokbeli szakmai akkreditáció esetén erre a tényre hivatkozva hirdetheti meg képzéseit, és adhatja ki diplomáit.

mény még a piacon maradhat, de köztudott lesz róla, hogy nem felelt meg a tartalmat és a minőséget előtérbe helyező szakmai akkreditáción. Ezután megtörténhet, hogy „diplomagyárnak” tekintik, de vannak intézmények, amelyek számára ez nem is jelent veszélyt, mert a szó valóban a stratégiájuk lényegét fejezi ki.

A magyar felsőoktatási ranglistagyártásnak akkor lehet komolyabb szakmai jövője, ha az akkreditációs rendszer újraszerveződik, és valódi piaci kereslet alakul ki a felsőoktatási szolgáltatások alapos és sokoldalú minőségméréséhez használható szaktudás iránt. Ez a kereslet az akkreditációs rendszer jövőbeli második szintjén lehet valóban fizetőképessé és szakmailag megalapozott, s neki köszönhetően indulhat meg a felzárkózás előbb a rangsorkészítésben, utána pedig talán az egész magyar felsőoktatásban.

Hivatkozások

- AGHION, PH.–DEWATRIPONT, M.–HOXBY, C.–MAS-COLELL, A.–SAPIR, A. [2007]: Why Reform Europe's Universities? Bruegel Policy Brief, 2007/04. szeptember.
- AVERY, CH.–GLICKMAN, M.–HOXBY, C.–METRICK, A. [2004] A Revealed Preference Ranking of U.S. Colleges and Universities. NBER Working Paper, No. 10803. National Bureau of Economic Research. October. <http://www.nber.org/papers/w10803>.
- FÁBRI ISTVÁN [2007]: Szakok rangsora – a hazai felsőoktatás legnépszerűbb képzései. Felsőoktatási Műhely, őszi szám, 73–80. o.
- HAMZA GÁBOR [2008]: Észrevételek a Bologna-folyamat ésszerűségéről és időszűréséről a jogi felsőoktatásban. Magyar Tudomány, 7. sz. 791–798. o.
- HORVÁTH TAMÁS [2007]: Az átalakuló hazai felsőoktatás munkaerő-piaci szemmel. Felsőoktatási Műhely, őszi szám, 43–50. o.
- HETI VÁLASZ [2007]: Versenyben a diákokért. Heti Válasz, 2007. október 25. melléklet. 35–54. o.
- HVG [2007]: Diploma 2008. HVG különszám, 2007/3. november.
- JIAO TONG [2005]: Academic Ranking of World Universities 2005. Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University.
- KASZA GEORGINA–KOVÁCS BENEDEK [2007]: Honnan hová? A felsőoktatási felvételi jelentkezések területi jellegzetességei kilenc alapszak esetében (2006, 2007). Felsőoktatási Műhely, őszi szám, 81–90. o.
- KELEMEN NÓRA–KOLLÁR BEÁTA [2007]: A tudás hordozói: oktatás és kutatás-fejlesztés. Statisztikai Szemle, 12. sz. 1033–1066. o.
- KHURANA, R. [2007]: From Higher Aims to Hired Hands: the Transformation of American Business Schools and the Unfulfilled Promise of Management as a Profession. Princeton University Press, 345. o.
- KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS [2008]: Jajkiáltvány – a közgazdasági elitképzésről. Magyar Narancs, február 7.
- MIHÁLYI PÉTER [2002]: Mit érnek a közgazdász diplomák? Figyelő, 37. 46–54. o.
- POLÓNYI ISTVÁN–SZILÁGYI ENIKŐ [2008]: Felsőoktatási privatizáció, felsőoktatási vállalat vagy vállalkozó felsőoktatás? Közgazdasági Szemle, 3. sz. 262–277. o.
- POLÓNYI ISTVÁN–TIMÁR JÁNOS [2006]: Oktatáspolitikai. Magyar Tudomány, 166. évf. 1. sz. 38–47. o.
- SCHEPP ZOLTÁN–SZABÓ ZOLTÁN [2008]: Felsőoktatás-politika és állami finanszírozás: a 2007. évi felvételi tanulságai a gazdaságtudományi alapképzésben. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Közgazdasági és Regionális Tanulmányok Intézete Műhelytanulmányok, 2008/3. 40. o.
- SEMJÉN ANDRÁS [2002]: Normatív finanszírozás: merre van előre? II. Felsőoktatás-Kutatás. No. 8. 53–53. o.
- SOSNICK, S. [1958]: A Critique of Concepts of Workable Competition. Quarterly Journal of Economics, Vol. 72. augusztus, 380–423. o.
- THE TIMES... [2004]: World University Rankings. The Times Higher Education Supplement, november 5.

- THURSBY, J. G. [2000]: What Do We Say About Ourselves and What Does It Mean? Yet Another Look at Economics Department Research. *Journal of Economic Literature*, Vol. 38. No. 2. 383–404. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2006a]: Az európai felsőoktatás versenyképessége és a lisszaboni célkitűzések. Mennyire hihetünk a nemzetközi egyetemi rangsoroknak? *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 310–329. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2006b]: Stratégiai ágazat stratégia nélkül? A magyar kutatás-fejlesztés teljesítménye és versenyképessége nemzetközi összehasonlításban. Savaria University Press, Szombathely, 252. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2007]: 20 ans après – elmélkedés a stabilizációs gazdaságpolitikák változó súlypontjairól. Megjelent: *Muraközy László* (szerk.): *Fecseg a felszín, és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 164–212. o.
- TROTTEEN, W. R. [1991]: *A Frozen Hell. The Russo-Finnish Winter War of 1939–1940*. Algonquin Books, 283. o.
- VARGA JÚLIA [2006]: The Role of Labour Market Expectations and Admission Probabilities in Students. Application Decisions on Higher Education. The Case of Hungary. *Education Economics*. Vol. 14. No. 3. 309–327. o.